

Találósok Arany László népmese gyűjteményében¹

Vargha Katalin

Arany László mindössze 18 éves volt akkor, amikor a neve alatt megjelent az *Eredeti népmesék*,² az a mese gyűjtemény, amelyet a kortársak a „legjobb elbeszélő magyar népmesék”-nek neveztek,³ az utókor pedig az első klasszikus magyar népmese gyűjteményként tart számon.⁴

’Arany László népmese gyűjteménye’ ugyanakkor nem csak Arany Lászlóé és nem csak mese gyűjtemény, ahogy azt a 2018-ban megjelent szinoptikus kritikai kiadás⁵ már címében is mutatja. Az *Arany család mese gyűjteménye* alapjául szolgáló kéziratok legalább három személyhez köthetők, és a lejegyzőkként azonosított Arany Juliska, Ercsei Julianna és Arany László mellett egy mindeddig azonosítatlan kézírással is számolni kell.

A kötet emellett nem tisztán mese gyűjtemény, hiszen benne a kötetet záró csalimesék előtt külön fejezetben 54 *találós mese* is megjelent.⁶ Ezek a szövegek nem a mesék, hanem egy másik folklórműfaj, a mai terminológiának megfelelően a *találósok* (*találós kérdések, szóbeli rejtvények*) példái közé tartoznak, az *Eredeti népmesék* így ezeknek is fontos, korai forrása. Az Arany László által közreadott találósok már több tanulmányban bemutatásra kerültek. Előbb a kötet alapjául szolgáló kézirat anyaggal, valamint a Merényi László által egy évvel korábban szintén *Eredeti népmesék* címmel kiadott kötetben⁷ megjelent találósokkal összevetve.⁸ Ezt követően a kiadott, illetve a kéziratban maradt szövegeknek a korabeli forrásokban megjelent szövegpárhuzamokkal történő összevetése történt meg.⁹ Az egyes szövegek közelkorú variánsai a kritikai kiadás jegyzetapparátusában is bemutatásra kerültek.¹⁰ E tanulmányban néhány olyan kérdést szeretnék körüljárni a korábbi eredményeket is továbbgondolva, amelyek szorosabban Arany László személyéhez köthetők: Milyen szerepe volt e szövegek lejegyzésében? Mi azonosítható vagy valószínűsíthető az ő szövegalakítói és szerkesztői tevékenységeként a találósok kéziratának sajtó alá rendezése során? Ennek során milyen elveket követhetett és milyen eljárásokat alkalmazott? Végül hogyan jellemezhető Arany László találós-közlése, és milyen kép rajzolódik ki a műfajra vonatkozó elképzeléseiről?

1. Mesék és találós mesék a 19. században. Néhány terminológiai és fogalmi megjegyzés

Ezt megelőzően azonban legalább érintőlegesen foglalkozni kell azzal, hogy mit jelentett a *találós mese* terminus a 19. század közepén és hogyan kapcsolódott az így megnevezett műfaj

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² ARANY László, *Eredeti népmesék*. Bp., Heckenast Gusztáv, 1862.

³ GYULAI Pál, *Előszó = Arany László Összes Művei I. Költemények*. Közrebocsátja GYULAI Pál, Bp., Franklin-társulat, 1900, 6.

⁴ VOIGT Vilmos, *Mese*, 1998, 237.; KÓSA László, *A magyar néprajz tudománytörténete*. Bp., Osiris, 2001, 65.; DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit, *Az Arany család kéziratosa mese- és találós gyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének keletkezés- és fogadtatástörténete = Az Arany család mese gyűjteménye. Az Arany család kéziratosa mese- és találós gyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kiadása*, szerk. DOMOKOS Mariann, GULYÁS Judit, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas Kiadó – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018, 10.

⁵ *Az Arany család mese gyűjteménye. Az Arany család kéziratosa mese- és találós gyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kiadása*, szerk. DOMOKOS Mariann, GULYÁS Judit, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas Kiadó – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018.

⁶ ARANY László, *Eredeti népmesék, i. m.*, 318–325, 328; *Az Arany család mese gyűjteménye*, 503–537.

⁷ MERÉNYI László, *Eredeti népmesék, I–II*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861.

⁸ VARGHA Katalin, *Eredeti népmesék és szóbeli rejtvények? Találósok Merényi László és Arany László mese gyűjteményeiben*, *Ethno-Lore*, 2012, 239–280.

⁹ VARGHA Katalin, *Találósok az Arany család kéziratosa gyűjteményében és más 19. századi forrásokban*, *Ethno-Lore*, XXXV, 2018, 375–403.

¹⁰ VARGHA Katalin, *A találósok jegyzetei = Az Arany család mese gyűjteménye*, 662–681.

a mesékhez. A *mese* szó történetileg változó jelentésének irodalmát legutóbb Gulyás Judit foglalta össze.¹¹ A források megegyeznek abban, hogy a kifejezés (egyik) első jelentése *rejtvény*, *enigma* lehetett, amire a 16. századtól kezdve vannak adatok. Még a 19. században is előfordult ilyen értelemben a magyar írásbeliségben,¹² de egyre csökkenő mértékben, és számos adat mutat arra, hogy szükségesnek bizonyult a mese egyes jelentéseinek egyértelmű elkülönítése. Itt csak három példát emelek ki ezek közül.

A *Hasznos Mulatságok*ban 1822-ben megjelent *Enigma, vagy is mese* című írás a *mese* kifejezés összesen nyolc jelentését sorolja fel, annak érdekében, hogy egyértelművé tegye, itt az utolsóként sorra kerülő *enigma* értelemben használja:¹³

De mi az eddig elő hozott értelmek közül egyikben sem vesszük a' Mese szót, hanem az alatt értünk, mint a' régiek az Enigma alatt értettek, valamely rejtett értelmű mondást, tételt, kérdést, a' mellynek értelmét, meghatározását, vagy feleletét, fessegetni, találgatni kelljen; 's hogy ezen el találás valamennyire nehezebbé tétessék, a' dolog, vagy a' maga okaiban, tulajdonságaiban, 's következtetéseiben adatik elő; vagy az elme megsalattatására, más különböző dolgokkal öszve hasonlítatik, 's köztök való ellenkezés jelentetik ki, hogy az igaz hasonlatosság el találtathassék. E' végből a' közönséges értelmű szók közé idegen értelmük alkalmaztatnak, 's az egész Mese, valamiféle versekbe foglaltatik.¹⁴

A korabeli szótárirodalomban is megjelenik a *mese* szó egyik, de nem elsődleges jelentéseként a *rejtvény*, helyenként utalással ezen belül a népköltésre is. Így a Czuczor–Fogarasi szótár a *mese* hat jelentését sorolja fel, ezek közül ötödikként az alábbi: „5) Rejtélyes képekbe foglalt tükör értelmű, fogárd kérdések, melyeket a nép így szokott kezdeni: *Mese mese, mi az?* [...] Ezek neve különösebben: *találós mese*; újabb szóval: *rejtély*.”¹⁵

Kimondottan *rejtvény* értelemben történő használatára utal az a *Regélőben* megjelent írás, amelynek szerzője kifogásolja, hogy a „magyar írók rejtett szónak, talánynak, mesének, találós mesének, mesés kérdésnek nevezik a' *rejtvény* neveit, és így náluk majd minden csak *mese*.”¹⁶ A rövid írás ezt követően a *rejtvények* különböző típusainak megnevezésére javasol megfelelő magyar elnevezéseket.

A fenti három forrásból egy utal a rejtett értelem *találgatására* és *eltalálására*, a másik kettőben pedig maga a *találós mese* kifejezés is szerepel a *rejtvényekre* vonatkozóan. Ez az elnevezés a 19. században terjedt el pontosabb műfaji megjelölésként, a *mese* elnevezés más jelentéseinek megerősödésével párhuzamosan. Jelentésértalma ugyanakkor ennek a terminusnak is sokrétű és időben is változó. Első ismert előfordulása a komáromi *Mindenes Gyűjtemény*hez (1789–1792) köthető,¹⁷ ahol az *enigma* kifejezés magyar megfelelőjeként vezették be, és verses, irodalmi *rejtvények* megnevezésére használták, gyakran a szerző megjelölésével.

Népköltési szövegek megnevezésére történő használatáról elsőként 1847-ből van adat, a Kisfaludy társaság egyik üléséről készült beszámolóból, ahol Erdélyi János indítványozta, hogy „nem csak a mondák gyűjtessenek, hanem minden a nép szájában élő talányok (*találós*

¹¹ GULYÁS Judit, *A mese szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között = Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*, szerk. GULYÁS Judit, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008, 165–241.

¹² Lásd VARGHA Katalin, *A mesétől a találós kérdésig. Adalékok a magyar szóbeli rejtvények terminológiájához (1789–1935)*, Etnoszkóp, I/1, 2011, 97–98; GULYÁS Judit, *A mese szó használata, i. m.*, 171–175, 198–202.

¹³ Sz. n., *Enigma, vagy is mese* = *Hasznos Mulatságok*, 1822/II/19. sz., 145–147. Elemzését lásd GULYÁS Judit, *A mese szó használata, i. m.*, 172–176.

¹⁴ Sz. n., *Enigma, vagy is mese, i. m.*, 147.

¹⁵ CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára. Negyedik kötet*. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál. 1867, 508–509.

¹⁶ Sz. n., *Rejtvény*, *Regélő*, I/1, 1833, 11–12.

¹⁷ *Mindenes Gyűjtemény*, I, 1789, 31.

mesék), példabeszédek, hasonlatok is”.¹⁸ Az 1850-es években a néptalány és a találós mese kifejezések egyaránt megjelennek a népi rejtvények megnevezésére, azonban 1862-től kezdve az 1920-as évekig egyértelműen a találós mese a műfaj elfogadott elnevezése.¹⁹

2. Arany László szerepe a találósok lejegyzésében

Az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában maradt fenn az a négy keménytáblás kéziratos kolligátum kötet,²⁰ amelyben Kriza Jánoshoz, illetve a Kisfaludy Társasághoz köthető 19. századi kéziratokkal egybekötve az Arany családhoz rendelhető kéziratok is találhatóak, összesen 123 lapnyi terjedelemben.²¹ Ennek túlnyomó részét meselejegyzések teszik ki, mindössze hét lapon olvashatók *találós mesék*. Míg a mesék többsége a MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/II. kötetbe került, az összesen 79 találósból 75 szöveg az első kötet elején, a meselejegyzésektől elkülönülten található.²²

A kéziratos lapokon több helyen fel van tüntetve a *Találós mesék* cím,²³ ami utal egyfelől a lejegyzett szövegek egyazon műfajhoz sorolására, másfelől arra is, hogy a találósok lejegyzése feltehetőleg több, egymást követő alkalommal történt. A lejegyzésre használt félbehajtott lapokat utólag rendezhették egy „füzetkébe”,²⁴ erre utal legalábbis az 1. oldal, amelyen csak az aláhúzott *Találós mesék* cím szerepel, hátoldala pedig üres. Feltételezésem szerint ugyanakkor a lapok eredeti sorrendje eltérhetett a jelenlegi állapottól.²⁵ Ennek ugyanakkor nincsen különösebb jelentősége, mivel sem a jelenlegi, sem a valószínűsíthető „eredeti” sorrend nem azonos a sajtó alá rendezett szövegek sorrendjével.

Mindössze három teljes és egy töredékes szöveg került *Találós mese* címmel a második kötet egy lapjára,²⁶ a nyomtatásban *A kis malacz és a farkasok* címmel megjelent mese második

¹⁸ Sz. n., *Kisfaludy-társaság* = Magyar Szépirodalmi Szemle, 1, 1847. július–december, 6. szám, 95. Kiemelés: V. K.

¹⁹ A találósok műfajához kapcsolódó 19. századi terminológiai kérdésekről lásd VARGHA, *A mesétől a találós kérdésig, i. m.*, 96–106. A találós mese kifejezés előfordulásáról és gyakoriságáról lásd *uo.*, 98–99, 101.

²⁰ *Kriza János gyűjteménye, Mesék, találós mesék, versek és népdalok, 19. század második fele* (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I–VI.); *A Kisfaludy Társaság népmese-gyűjteménye, 1840–1860-as évek* (MTA KIK Kt. Ms 10.020/I–VIII.) (DOMOKOS–GULYÁS, *i. m.*, 16.)

²¹ A kéziratanyag előkerüléséről és azonosításáról lásd DOMOKOS–GULYÁS, *i. m.*, 11–26.; a kéziratok pontos adatait lásd ugyanott a 26–27. oldalon.

²² MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 3r–8r.

²³ MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 1r, 3r, 4r, 4v és 7r.

²⁴ Vö. DOMOKOS–GULYÁS, *i. m.*, 31–32.

²⁵ Az egyes lapokon megfigyelhető íráskép, valamint a találós szövegeket kísérő címek és rajzok alapján feltételezem, hogy a négy félbehajtott lap elrendezése eredetileg a következő lehetett: a külső borítót az utólag 1. illetve 8. lappal ellátott lappár jelenthette. Ebbe kerülhetett egymás után behelyezve további három félbehajtott lap, esetleg már a sajtó alá rendezés során, a jelenlegi számozás szerinti 4–5, 3–6, 2–7 lappárok. Az 1r oldalon „Találós mesék.” felirat olvasható címként az egyébként üres lapon; az 1v oldal üres.

A 4r oldalon „Találós mesék.” cím körül különböző rajzok találhatóak, valamint néhány egyszerű bűvös négyzet. A 4v oldal tetején ismét „Találós mesék” cím, ezt követően a 4v, és folytatólagosan az 5r oldalon találós szövegek. Az 5v oldal üres.

A 3r oldalon szintén „Találós mesék” címet követően szerepelnek a találósok, majd folytatólagosan a 3v és 6r oldalakon keresztül egészen a 6v oldal aljáig.

Ezután következhet az eredetileg üres 2r oldal, amelyen Gergely Pál későbbi bejegyzése található: „(A 22. laptól néhányon és a 47–58. lapokon Kriza János javításaival, betoldásaival!) / A pince-rendezéskor, 1949/50. évben talált régi (1828–1880. évi) gazdasági és főtítkári irattár anyagából kiszedett folklore-gyűjteményből kötésre összeválogatta: Gergely Pál.”. A 2v oldalon egy dolmányos férfialakot fejjel lefelé ábrázoló rajz található. A 7r oldal tetején aláhúzott „Találós mesék.” cím, ezt követően a lapon találósok olvashatók, egészen a 7v oldal aljáig.

A 8r oldalon a lap feléig található találósok, utolsóként az Arany Lászlónak tulajdonított ceruzás szöveg. A 8v oldal üresen maradt.

²⁶ MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/II. 18v.

lapjának hátoldalára.²⁷ Ez egyúttal az egyetlen olyan lap, amelyen mese és találós egyaránt szerepel, bár azt, hogy egyazon alkalommal sor került-e mesék és találósok lejegyzésére is, sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudjuk.

A szövegek lejegyzésének idejére és helyére vonatkozóan sem rendelkezünk pontos adatokkal. A kritikai kiadás szerkesztőinek megállapítása szerint időben 1850 és 1861/1862 közé tehető a lejegyzések keletkezése;²⁸ helyileg/földrajzilag pedig „Nagyszalontán és Nagykőrösön (vagy akár Pesten) megismert” mesékből és találósokból egyaránt állhatott.²⁹

A mesékkel ellentétben az *Eredeti népmesék*ben megjelent találósok közül valamennyi megtalálható az Arany család kéziratos lejegyzéseiben is, 25 olyan szöveggel együtt, amelyek Arany László gyűjteményében nem jelentek meg.³⁰ A kézirat előkerülésekor Sáfrán Györgyi végezte el elsőként a lejegyzők azonosítását az Arany családtagok kézírása alapján. Megállapításait a kritikai kiadás szerkesztői több helyen pontosították, bár munkájuk során hivatásos írásszakértő bevonására nem volt mód, így egyes szövegek lejegyzőjének személye nem azonosítható teljes bizonyossággal.³¹

A jelenlegi álláspont szerint a találósok túlnyomó többségét (a 79-ből 76 szöveget) Arany László nővére, Arany Juliska jegyezte le. Arany Jánosné lejegyzésében nem maradt fenn találós. Arany László által rögzítettnek mindössze két találóst tekinthetünk, amelyek egyike sem jelent meg nyomtatásban. Ezek közül már Kovács Ágnes neki tulajdonította³² az alábbi, egyedülként ceruzával lejegyzett találóst: „Szegény paraszt ember úton-utfélen elhajagálja a nagy urak m[eg?] zsebbe teszik. takony [?]”.³³ Arany László fiatal felnőttkori írásképével mutat egyezéseket egy további szöveg: „Míg él mindég áll, holta után szaladgál (ördög szek[...])”.³⁴ Egy harmadik, szintén kéziratban maradt szöveg lejegyzője nem azonosítható egyértelműen az íráskép alapján.³⁵

További négy találósban egyes utólag betoldott szövegrészek, illetve hosszabb javítások mutatnak Arany László (fiatal felnőttkori) írásával egyezést, ezeket az alábbiakban aláhúzással jelöltem. Egy esetben ez a feladvány szövegét érinti: „Piros mint a rózsza, kerek mint az alma, rétes ^{réteges} és de nem béles ^{mint a rétes}, etem belőle de nem édes. (veres hagyma)”.³⁶ További három találósnál a megfejtésben található ilyen rész:

Elöl mégyen fényeske, utána megy fehérke ^{m^ee^s} van a farka ^{vége} kötve. (elöl megy ^{a'} fényeske; az a tű, utána a fehérke; az a czérna, ^{m^ee^s} van a farka vége kötve; az a csomó a' czérnán.) ^{tű és czérna}³⁷
zöld istállóba fekete tehen, vörös szénát rág. (görög dinye.) ^{és a magva}³⁸
Vizen megy nem ^{s'z}uhog, sáson megy nem suhog, eső veri nem ázik, fagy éri nem fázik. (Nap ^{sugár árnyék})³⁹

²⁷ Lásd *Az Arany család mesegyűjteménye*, i. m., 342–345.

²⁸ DOMOKOS–GULYÁS, i. m., 41.

²⁹ *Uo.*, 45.

³⁰ A kihagyott szövegek egy részét már Kovács Ágnes közölte (KOVÁCS Ágnes, *Arany Juliska és Arany László meséi = Arany János tanulmányok*, szerk. NOVÁK László, Nagykőrös, Nagykőrösi Arany János Múzeum, 1982, 529–530.); a kézirat valamennyi megjelent és kéziratban maradt szövegét elsőként Vargha Katalin adta közre, saját olvasatában. (VARGHA, *Eredeti népmesék*, i. m., 259–279).

³¹ Lásd DOMOKOS–GULYÁS, i. m., 27–31. Az egyes lejegyzők személyének azonosításában a kritikai kiadás szerkesztőinek megállapításaira támaszkodom, amelyek természetesen a vonatkozó korábbi kutatási eredményeket is összegzik.

³² KOVÁCS Ágnes, i. m., 530.

³³ *Az Arany család mesegyűjteménye*, 532 [75].

A tanulmányban a találósok szövegeit a kritikai kiadással megegyező formában idézem, és forrásként is a kritikai kiadás oldalszámát tüntetem fel. E mellett szögletes zárójelben szerepel az egyes szövegek kéziratbeli elhelyezkedését mutató sorszám.

³⁴ *Uo.*, 530 [71/69B].

³⁵ „Senki és Semmi hárman laktak egy halylékba, senki el ment tüzért semmi pedig vizért ki maradt othon? (és)” (*Uo.*, 520 [48]).

³⁶ *Az Arany család mesegyűjteménye*, 524 [55/47B]

³⁷ *Uo.*, 504 [5].

³⁸ *Uo.*, 512 [23].

Számos további szövegjavítás és kiegészítés származhat Arany Lászlótól, azonban ezek túl rövidek ahhoz, hogy az íráskép alapján meg lehessen állapítani a lejegyző személyét. Tartalmilag ugyanakkor több esetben olyan jellegűek ezek a változtatások, amelyek arra utalnak, hogy a módosítás közvetlenül a kézirat szövegeinek sajtó alá rendezéséhez kapcsolódhat.

Például az „Egy *Két* gara_s*iczár* ára, még sem fér a_’ *egy* házba. (Gyertya ez is.)”⁴⁰ találós szövegében található módosítás a lejegyzőtől eltérő személytől származik, azonban a kézírás alapján a személy nem azonosítható. A szöveg ugyanakkor az *Eredeti népmesék*ben a javított formával megegyezően jelent meg.⁴¹

3. Szerkesztés, sajtó alá rendezés, szövegalkítás

A szinoptikus kritikai kiadás szerkesztői hangsúlyozzák, hogy a kiadásban láthatóvá tett különböző szövegváltozatok⁴² egymás mellé helyezésével „lehetővé válik, hogy megfigyelhessük, hogyan alakult a meseszöveg a lejegyzés, illetve a kiadás során, milyen jellegű változtatásokat hajtott végre a rendező-szerkesztő a kézirat szövegeken, amikor a családi használatból a szövegeket az olvasóközönség elé bocsátotta.”⁴³

A szövegalkítás összetevőit a találósok esetében is megfigyelhetjük, és ezeket jól dokumentálja a kritikai kiadás is. A találósok sajtó alá rendezésének részeként, feltehetőleg Arany László által került sor a publikálandó darabok kiválogatására és az egyes szövegek sorrendjének meghatározására is.⁴⁴ De vajon milyen elveket követhetett Arany László a találósok sajtó alá rendezése során? Erre vonatkozóan közvetlen adataink nincsenek, az *Eredeti népmesék* ugyanis semmiféle kísérőszöveget vagy jegyzetanyagot nem tartalmaz. A mesével ellentétben a találós mese műfajáról későbbi műveiben sem tesz említést Arany László. Egyedül édesapja hátrahagyott írásainak gondozójaként utal rá egy helyen, az Arany János által kedvelt nyelvi játékok egy példájához kapcsolódóan.⁴⁵

Magyar népmeséinkről című székfoglaló értekezéséből az is egyértelműen kiderül, hogy a találós meséket nem tekintette a mesék egyik alfajának. Itt ugyanis Arany László hosszabban foglalkozott a *mese* meghatározásával és klasszifikációjával,⁴⁶ három kategóriába (*jelvi*

³⁹ *Uo.*, 520 [49].

⁴⁰ *Uo.*, 518 [41].

⁴¹ „Két garajczár ára, / Még se fér egy házba.” (*Uo.*, 519 [VIII.]

⁴² Vagyis „a lejegyzők autográf (mese)kéziratai, a kéziratokon a lejegyzők saját korrekciói mellett a sajtó alá rendező javításai, végezetül pedig a kiadott gyűjtemény szövegei” (DOMOKOS-GULYÁS, *i. m.*, 11.)

⁴³ *Uo.* Arany László szövegformálásáról, textualizációjáról a mesék esetében lásd GULYÁS Judit, „Mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2010, 225–234; GULYÁS Judit, *Arany László meseértelmezése*, Ethno-Lore, XXXV, 2018, 411; valamint DOMOKOS Mariann írását jelen kötetben

⁴⁴ Lásd VARGHA, *Eredeti népmesék, i. m.*, 379–385.

⁴⁵ Arany János hátrahagyott írásainak bevezetéséhez fűzött jegyzeteiben utalt rá Arany László, hogy édesapja fiatal korában „szívesen bibelődött efféle tréfákkal” és nagykorósi „tanársága első éveit különösen Mentovich Ferenczcel vetekedtek a bohókás rébuszok gyártásában”, azonban ezek lejegyzései nem maradtak fenn (ARANY László, *Jegyzetek Arany önéletrajzához és hátrahagyott iratai bevezetéséhez* = *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*. Második kötet. *Prózai dolgozatok*, Bp., Ráth Mór, 1889, IX.). Fennmaradt viszont néhány az Arany János élete utolsó éveiben készült szójátékokból, közte az alábbi, Arany László által *elcsavart fordításként* meghatározott szöveg: „Faute hát en faut, qui bête eu chaud haché vaute”, amelynek feloldását is közli: „föt hátán föt, kibe tū sohase vót. (Népies találós mese, a káposztáról.)” (*Uo.*)

Arany János rébuszaihoz és nyelvi játékoságához lásd még VOIGT Vilmos, *A rébusz. Egy nálunk eddig nem igazán kutatott „kép és szöveg” műfaj* = 2000, 25/1, 2013, 68–69; SZILÁGYI Márton, *Arany János és a közköltészeti gyökerű fiktív sírfeliratok* = Doromb, 7 2019, 275–285.

⁴⁶ ARANY László, *Magyar népmeséinkről*, Budapesti Szemle, 11, 8, 25. sz., 40–66, 26–27. sz., 1867, 200–228. Elemzését lásd GULYÁS Judit, *Arany László meseértelmezése, i. m.*, 420–440.

(jelképes) mesék; tanmesék és furcsaságok) osztva be a mesei műfajokat. A találós mesék azonban egyik kategóriába sem illenek bele.

Így csak közvetett forrásokra támaszkodhatunk. Elsősorban Arany János néhány elméleti írására támaszkodva tudjuk felvázolni, hogyan láthatta Arany László a találósok műfaját, és milyen elveket követhetett az *Eredeti népmesék* sajtó alá rendezése során. Emellett közvetlen hatással lehettek rá a korabeli szövegközlések is, különös tekintettel Merényi László mesegyűjteményének találós-fejezetére.

Arany László szerkesztői koncepciójára a találósok tekintetében a legjelentősebb hatást édesapja nevezetes, Merényi László mesegyűjteményéről írott bírálata jelenthette, amelyben Arany János a Merényi által közölt *néptalányokra* is kitért.⁴⁷ A folklorisztika számára a későbbiekben programadó szövegben a találósokra vonatkozóan is részletes, példákkal is illusztrált véleményt fogalmazott meg arról, hogy a gyűjtőnek (és közreadónak) mire kell figyelmet fordítania, legfontosabb szempontként a ritmust, a ritmikus forma megőrzését kiemelve:

A talányok a nép ajkán is ritkán forognak teljesen prózai alakban. Néha rímelenek, de többnyire nem rím, hanem a szavak és mondatok *rhythmicus berendezése, hangutánzás, alliteratio*, s egyéb ily eszközei primitív népköltészetnek, az, a mi őket megkülönbözteti a mindennapi beszédtől. Mi a gyűjtői jelességet a talányokra nézve abban látjuk, ha mennél tisztábban fel tudja keresni és megtartja ezen rhythmusos formát, nem abban, ha maga neki áll és versbe szedi a néptalányt.⁴⁸

Kritikájában Arany János a Merényi által közölt szövegekből egyet hoz pozitív példaként „eredeti népversezet” közlésére („Kerek, mint az alma / Piros, mint a rózsza, / Rétes, de nem béles, / Ettem (belőle), de nem édes”; másokat viszont „a szószaporító sütögetés jeleit” mutatóként idéz, máshol azt kifogásolja, hogy az idézett példa nem „lehell a népiesség zamatját”. Egy találós esetében pedig a kifogásolt Merényi-féle variáns mellett, verstani elemzés kíséretében közreadja az általa helyesnek tartott, a népi ritmust jobban tükröző változatot is („Egy fa felnőtt ága nélkül, / Egy madár rászállt szárnya nélkül, / Meg is ette szája nélkül”).⁴⁹ A két idézett szöveg közeli párhuzamait megtaláljuk az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményében is,⁵⁰ ugyanakkor az *Eredeti népmesék*ben Arany László nem közölte ezeket.

Arany János már ezt megelőzően is írt a ritmus (valamint a hangsúly és az alliteráció) jelentőségéről a magyar (nép)költészetben. Először a nagykőrösi gimnázium 1856. évi értesítőjében jelent meg tanulmánya *A magyar nemzeti versidomról*,⁵¹ amelyben szintén a rímmel és a mértékkel szembeállítva emelte ki a ritmus fontosságát a verses népköltészet különböző műfajaiban: „E szerint a kötött beszéd lényege nem a rím s mérték, hanem a

⁴⁷ ARANY János, *Eredeti népmesék. Összegyűjtötte Merényi László. I., II. kötet. Pest, 1861. Kiadja Heckenast Gusztáv = Arany János összes művei XI. Prózai művek 2. 1860–1882, sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968, 326–342, 765–768. Az ismertetett kötet: MERÉNYI László, *Eredeti népmesék, I–II*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861. Arany László és Merényi László találós-közléseinek összehasonlítását lásd VARGHA, *Eredeti népmesék, i. m.**

Arany János bírálatának találósokra vonatkozó szakasza szinte változatlan formában bekerült a Kisfaludy Társaság népköltészeti gyűjtésre buzdító felhívásába is (lásd GREGUSS Ágost, *A népköltészet ügyében = Vasárnapi Ujság*, X, 36, 1863. szeptember 6. 319), így közvetlenül is hatással lehetett a formálódó folklorisztika találós mesékre vonatkozó elveire és elvárásaira.

⁴⁸ ARANY János, *Eredeti népmesék, i. m.*, 339–340, kiemelés V. K.)

⁴⁹ *Uo.*, 339–341.

⁵⁰ Az elsőt lásd *Az Arany család mesegyűjteménye*, 520 [47/47A], 524 [55/47B]; a másodikat lásd *uo.*, 518 [40].

⁵¹ ARANY János, *A magyar nemzeti vers-idomról*. = A. J., *Tanulmányok és kritikák I*, Válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta S. VARGA Pál, Debrecen, Debrecen Egyetemi Kiadó, 2012, 288–320.

rhythmus lévén, ez utóbbi egykorú a költészettel, mely eredetileg csupán e formában nyilatkozott, s a rím vagy mérték hangzatosságát csak később vette fel.”⁵²

Példái között a közmondások, népdalok és játékdalok mellett találós is szerepel: „mindenik ütem egy hangsúlyos szótag által emeltetik ki, mely itt épen az ütem elejét nyomja meg. Ugyanazt tapasztalni például e néptalányban (a lopótökre): *Míg él | mindig fut: | holta után | mindig lop.*”⁵³

Az ütem kiemelését még hangsúlyosabbá teheti az alliteráció, amiről Arany János elismerte, hogy nálunk nem olyan jelentős, mint az északi, óskandináv költészetben. Néhány példát azért erre is hozott a magyar népköltészetből, közmondások, népdalok, egy játékdal és egy mondóka mellett egy találóst is: „**Rí** ruca | **rí**, **rí**. (*Talány a hegedűre.*)”⁵⁴

Arany Lászlóra minden bizonnyal hatással lehetek édesapja verstani tanulmányai, hiszen *Hangsúly és ritmus* címmel maga is írt tanulmányt (alcíme: *Függelékül Arany Jánosnak A magyar nemzeti versidomról szóló tanulmányához*), amelyet befejezetlenül hagyott hátra.⁵⁵ Ugyanakkor édesapjával ellentétben ő elsősorban szerzői szövegeket idézett példaként, a népköltészetből pedig csak balladákat, népdalt és néhány közmondást, találóst egyet sem.

Az *Eredeti népmesék* szerkesztésekor azonban feltehetően tudatosan rendezte el a közlésre kiválasztott találósokat olyan módon, hogy a fejezet elején az erősen ritmikus, néhány esetben alliteráló, „lírai” szövegek helyezkedjenek el.⁵⁶ Ezek költőiségét azzal is hangsúlyozta, hogy az I–XVII. számon közreadott szövegeket a találósok fennmaradó részétől eltérően sorokra tördelve közölte. Tudatosnak tűnik ez a megoldás azért is, mert a kéziratos lejegyzésekben ilyen formázás egyáltalán nem található.

A sajtó alá rendezés során a közlendő szövegek kiválogatása is az Arany János-i ideálnak legjobban megfelelő népi találósok megjelentetéséhez járult hozzá. A kéziratos lejegyzésekben fennmaradt 79 szövegből 54-et adott közre Arany László. A kihagyott szövegeket és a kihagyás lehetséges okait már korábban részletesen bemutattam,⁵⁷ így itt csak a lehetséges okokat emelem ki, és csak a példák egy részét közlöm, a többinél csak azok sorszámát, amely alapján a kritikai kiadásban megtalálhatók.⁵⁸ Kilenc találós már a kéziratban (egészében vagy részben) kihúzásra került, egy részüket átsatírozták, így a digitális másolatok nélkül ezek szinte kivehetetlenek. A kihúzás nem feltétlenül Arany László által, és nem feltétlenül a sajtó alá rendezés során történt. Ezek között található egy töredékes szöveg [78]; illetve három olyan szöveg, amelyek a kézíraton belül ismétlődtek ([10/10A], [47/47A], [69/69A]).

Három kihúzott rejtvény szójátékra épít. Ez a szövegtípus Arany László kötetéből – és jórészt már a kéziratból is – szinte teljes mértékben kimaradt. Ezen belül egy szöveg látszólag idegen nyelvű, valójában azonban szó szerint értendő magyar szöveg, ún. *Ludatonátusz*⁵⁹ („A Duna hordis, rontis, / a’ rakális mászis, / tollógólón, váziezit, / szikuton poris / bene van a’

⁵² *Uo.*, 290.

⁵³ *Uo.*, 293–294. Az idézett találóssal gyakorlatilag megegyező változatban lásd *Az Arany család mesegyűjteménye*, 522 [53], 523 (XVIII).

⁵⁴ ARANY János, *A magyar nemzeti versidomról*, i. m., 294.; vö. *Az Arany család mesegyűjteménye*, 516 [37], 517 (V).

⁵⁵ ARANY László, *Hangsúly és ritmus* = ALÖM II. *Arany László tanulmányai*. Első rész. *Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok*. Bp., Franklin-társulat, 1901, 319–356.

⁵⁶ Az ezek alapjául szolgáló szövegek az Arany család kéziratos gyűjteményében az [1], [5], [25], [27], [28], [37], [38], [41], [43], [44], [45], [49], [63], [66], [71], [74], [77] számú találós.

⁵⁷ VARGHA, *Eredeti népmesék*, i. m., 248–252 (különösen Merényivel összevetve); VARGHA, *Találósok az Arany család kéziratos gyűjteményében*, i. m., 383–385.

⁵⁸ Az egyszerűbb olvashatóság kedvéért itt a kihúzott szövegeket és szövegrészeket nem alsó indexben közlöm, és a szövegek az első lejegyzett változatban szerepelnek. A szövegalakítást dokumentáló szövegváltozatok megtalálhatók a kritikai kiadásban.

⁵⁹ Kovács Ágnes, *Ludatonátusz* = *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. K–Né, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1980, 474–475.

magyarázatja.” [11/10B]).⁶⁰ Egy másik szöveg szintén beugratós, a kérdés magában rejti a választ is („Senki és Semmi hárman laktak egy halylékba, senki el ment tüzért semmi pedig vizért ki maradt otthon? (és)” [48]).⁶¹ A harmadik pedig a közköltészeti hagyományhoz közelebb álló betűrejtvény („Nem fér a’ pajtába, nem fér a’ pinczébe, de könnyen bele fér egy hajszál végébe. (a V. betű.)” [57.]).⁶²

A fenti három szöveg tehát műfajilag kérdésesnek tekinthető. Még inkább igaz ez az utolsó két kihúzott szövegre. Egyikük („Öt betűből állok, pipára, és tanácsra illek. (kupak)” [8]) formailag ugyan találós, azonban invariáns, nem ismert változata sem a korabeli, sem a későbbi gyűjteményekben. A másik szöveggel („Regel méreg, délbe étek, este orvoság. (fekete retek.)” [72]) találósként csak két forrásban talákoztam,⁶³ proverbium formában azonban elterjedt, a korabeli gyűjtemények közül Erdélyi János is közli.⁶⁴

Három további szöveg szintén műfajilag kérdéses, ugyanakkor a kéziratban nincs kihúzva. Ebből kettő formailag találós, azonban nem ismert változatuk a magyar folklórban ([30], [46]); egy pedig szójáték („Hagyma hólnap is lesz belőle (hadj’ ma hólnap is lesz belőle.” [56]).⁶⁵ Egy további szöveget feltehetően illetlensége miatt nem közölte Arany László.⁶⁶

További tíz szöveg⁶⁷ feltehetően azért maradhatott ki, mert ezeknek Merényi László már korábban közölte közeli variánsát. Ezek közül hét mellett közvetlen jel (piros ceruzával bejegyzett ’M’ betű) is utal arra, hogy Arany László a korábbi közlésre való tekintettel hagyhatta ki őket az *Eredeti népmesékből*.⁶⁸ Ez ugyanakkor nem tekinthető következetes elvnek, mivel Arany László öt, Merényi által megjelentett találósnak közölte közeli variánsát.⁶⁹

Összességében tehát két okra vezethető vissza a kéziratban lejegyzett találós mesék egy részének kihagyása. Egyrészt a műfajilag kérdéses, nem az ún. *valódi találósok* csoportjába tartozó, illetve nem eléggé népi(es) vagy szép szövegek közlését mellőzte Arany László, a korabeli gyűjteményeknél jóval egységesebb, tudatosabban összeállított találós-válogatást közreadva ezáltal. Másrészt szem előtt tarthatta a korabeli kutatás jellemző elvárását, mely szerint egy népköltési gyűjtemény „eredeti”, más által még nem közölt szövegeket köteles

⁶⁰ Hasonló típusú nyelvi tréfára épít az Arany László kötetében *A cigány fiú* címmel megjelent mese (*Az Arany család mesegyűjteménye*, 200–203, 559–560).

⁶¹ A szövegnek több korabeli változata ismert (lásd *Uo.*, 674.). Egy közeli variánsa Arany János közlésében jelent meg a *Magyar Nyelvőrben*: „Senki és semmi együtt laktak egy kis házban. Senki elment hazulról, Semmi utána ment, ki maradt otthon? (Az és.)” (SZALONTAI [ARANY János], *Szójátékok*, Magyar Nyelvőr, VIII, 1879, 382.)

⁶² Bár ez a fajta betűrejtvény nem ritka a magyar hagyományban, ennek a szövegnek jelenleg egyetlen további variánsát ismerem, amely Faludi Ferenc második eklogájában, a *Pásztorversengésében* maradt fenn (*FALUDI Ferenc költeményes maradványai*, Egybe szedte, s előbeszédekkel és szükséges oktatásokkal meg bővítve közrebocsátotta a magyar Költeményes Gyűjtemény öregbedésére RÉVAI Miklós, 2. megjobbított kiadás, Pozsony, k.n., 1787, 74.)

⁶³ KRESZ Mária, *Gyermekjátékok, gyermektársadalom Sárpiliszen*, Kézirat, NM EA 4440, 1940, 196, 267; FÁBIÁN Imre, *Bihari találós mesék, találós kérdések, mesetalányok*, Második, bővített kiadás, Nagyvárad, Literátor, 1999, 101. 1163–1164. sz.

⁶⁴ „A retekéről azt tartják régi tapasztalás szerint: reggel méreg, délben étek, este orvosság” (ERDÉLYI János, *Magyar közmondások könyve*, Pest, nyomtatott Kozma Vazulnál, 1851, 338; vö. SZEMERKÉNYI Ágnes, *Szólások és közmondások*, Bp., Osiris, 2009, 1185).

⁶⁵ Közeli párhuzamat közli GÁSPÁR János, *Csemegék kisebb gyermekek számára*, Harmadik, javított és bővített olcsó kiadás, néptanodák számára, Kolozsvár, Stein János, 1863, 265. 373. sz; illetve Arany János (SZALONTAI, *i. m.*, 381.)

⁶⁶ „Szegény paraszt ember úton-utfélen elhajagálja a nagy urak m[eg?] zessebe teszik. takony[?]” [75.] Korai változatát lásd *Bocskor János énekeskönyve 1716–1739*, DOMOKOS PÁL Péter hagyatékából sajtó alá rendezte CSÖRSZ RUMEN István, Kolozsvár, Kriterion, 2003, 193. („Micsoda az, azkit az urak az zsákban raknak, az parasztok elhanyítják? - Takon.”)

⁶⁷ A kézirat [6], [7], [21], [34], [36], [40], [42], [50], [55], [62] számú szövegei.

⁶⁸ A [34], [36], [40], [42], [50], [55], [62] számú szövegek mellett.

⁶⁹ [1/1A], [37], [38], [49], [63].

közreadni. Mindössze egyetlen találóst találunk, amelynek kihagyása a fenti okok egyikével sem magyarázható.⁷⁰

3.1. Szövegalakítás a találások sajtó alá rendezése során

Az *Eredeti népmesék* sajtó alá rendezése során Gulyás Judit megállapítása szerint a meseszövegeket érintő „változtatások zöme [...] nem a cselekményvezetést érintette, hanem egyrészt központosási-helyesírási, másfelől stiláris jellegű volt.”⁷¹ A találások esetében is azt látjuk, hogy Arany László szövegalakítása a legtöbb helyen nem tartalmi, hanem formai jellegű változtatást jelentett, ezen belül elsősorban helyesírási vagy központosási javítást (pl. *gondal/gonddal, tyukom/tyúkom, hetfűn/hétfőn, meg faragják/megfaragják, Uton út félen/Úton-útfélen*).

A stiláris változtatások sorába tartozott a fent már említett sorokra tördelés, ami 17 szöveget érintett. Emellett ide sorolhatók azok a szövegmódosítások is, amelyek a találások tartalmát nem, csak annak megfogalmazását, és ezáltal stílusát, hangulatát alakították.

Ez jelenthette egy-egy szó megváltoztatását, ahogy az alábbi esetekben látható: *ahol/amott, mikor/ha, tűzvet/tuczat, vörös/piros, foghagyma/hagyma, pecsenye/hús, rág/eszik, bodnár/pintér, kendertörő/kendertiló*; vagy akár egy tagmondat több szavának, szószerkezetének átfogalmazását: *egy lepedővel sem lehet le teriteni / egy ponyvával se' tudnád betakarni*.

Míg a fentiek a találások teljes szövegét érinthetik, bizonyos változtatások csak a megfejtésekben, mások csak a feladványokban jelenhetnek meg. A megfejtések esetében a legjellemzőbb szövegalakítási eljárás a számos szövegnél megfigyelhető rövidítés, egyszerűsítés. Az esetek egy részében ez egy-két szavas változtatást jelentett, leginkább a jelző elhagyását a megfejtést jelölő főnév előtt.⁷²

vörös hagyma [14.]	Hagyma. (XLIV.)
zöld káposzta [20.]	Káposzta. (XXXI.)
fekete retek [22.]	Retek. (XXXII.)
görög dinnye és a magva [23.]	Dinnye és a magva. (XXXIII.)
kenyér tésztát mikor dagasztják [25.]	Dagasztáskor a tészta. (XII.)
Ló háts ember [38.]	Lovas. (VII.)

Érdekesebb eset a hosszabb, magyarázó jellegű megfejtések elhagyása, és egy vagy néhány szavas válasszal történő helyettesítése. Ezt az alábbi példákban figyelhetjük meg:

Ludnak a' tolla ir. az ember a' kezével tolja odébb, és gondolatját teszi a' papírosra. [1/1A.]	Írás. (X.)
elől megy a' fényeske; az a tű, utána a fehérke; az a czérna, f ^m e ^g van a farka vége kötve; az a csomó a' czérnán [5.]	tű és cérna (XV.)
anyai emlő, a' testvérek által adják egymásnak, mikor szopnak. [28.]	Anyai emlő. (I.)
Kukoricza cső zöld korában) a tövén, minden szemén van	Kukoricza (XLI.)

⁷⁰ „Uton ut félen<,> pipiske, hust váj a' szájával. (király dinnye.)” [26.]

⁷¹ GULYÁS Judit, *Arany László meseértelmezése, i. m.*, 411.

⁷² A szövegeket itt végig a kritikai kiadásnak megfelelően idézem, baloldalon a kézirat, jobboldalon az *Eredeti népmesék*ben nyomtatásban megjelent változatot. Azonosításként az oldalszámokat nem, csak a szövegek sorszámát adom meg, a kritikai kiadásnak megfelelően a kézirat szövegeknél szögletes, a megjelenteknél kerek zárójelben.

egy szál sejme, vagy másképp haja. [68.]	
az a' kis fa, a' ki a' tüdős hurkába van szurva, hogy ki ne jöjön belőle a tötélék. [70.]	A hurka végébe szúrt kis fa. (XXIII.)

A találósok műfajspecifikus jellemzője a dialogikus szerkezet, és az ehhez járuló párbeszédes előadás. A gyűjtés során rendszerint csak imitált dialógusra kerül sor, és egyetlen adatközlő mondja el a kérdést és a választ. Ennek során gyakran olyan magyarázattal kiegészítve hangzik el (és kerül rögzítésre) a megfejtés, ami a spontán előadás során nem hangzana el. Egy példa Mándoki László moldvai gyűjtéséből: „Nagy ángyimnak nagy inge, / még egy ötés sincs benne. / Találja ki ezt is, micsoda? A kemence, *amibe a kenyeret süssük. Annak nagy inge van, ha bemeszeljük, mert fehér.*”⁷³ Itt látható, hogy a magyarázat a találós szövegéhez voltaképpen nem tartozik hozzá, csak a szöveget enélkül nem értő gyűjtőnek szól.

Máskor a gyűjtő/közreadó egészíti ki értelmező megjegyzéssel a lejegyzés vagy a közreadás során a megfejtést annak érdekében, hogy azt az olvasók jobban megértsék, pl. „Mig fiatal, lábom áll, / Ha megvénül szaladgál. Bondor, ördögszekér. *Igy nevezi a nép. Láthatni ősszel, sokat a szántóföldeken, a mint űzi a szél.*”⁷⁴

Az esetek többségében viszont a publikált találósokban a spontán szóbeli előadásra is jellemző rövid, néhány szavas válaszokat láthatjuk.⁷⁵ Arany László ugyan nem a mai értelemben vett szóbeli gyűjtésből származó szövegeket rendezett sajtó alá, hanem a nővére által lejegyzett találósokat, de a válaszok alakítása feltehetőleg a spontán népi előadásmód sajátosságainak rekonstruálását szolgálhatta.

Hasonló stratégiát figyelhetünk meg a kötetben megjelent három narratív találós esetében is, amelyeknél az elbeszélő magyarázatot rövidítette jelentősen Arany László a sajtó alá rendezés során:

Magyarázat. a' három láb' a' csizmadia szék, a' két láb a csizmadia, (előtte) az egy láb<;> a' sonka, (oda ment) a négy láb; a' kutya. (el vite az egy lábat; a' sonkát, a' két láb; a csizmadia, fel kapta a' három lábat; a csizmadia székét, úgy meg ütötte vele a' négy lábat; a kutyát, hogy mindjárt el ejtette az egy lábat; a'sonkát.) [9.]	A háromláb csizmadiaszék, a kétláb csizmadia, az egyláb sonka, a négyláb kutya. (XXV.)
Magyarázat. Még a tölgy fa élt; (túdnilik mig ki nem vágta,) makokat termett, élőket tartott, mert disznók híztak vele. m ^m Mikor ki vágta hajót csináltak belőle, élő emberek jártak rajta<;> vizen, halak, 's más vízi álatok fellett. [76.]	Egy tölgyfa, melyet csolnaknak csináltak. (Mig élt, disznókat tartott makkjával; mint csolnak embereket hord, s halak felett jár.) (LIII.)
Magyarázat. Egy vadász lőtt egy nyulat, olyan nagy fi[?] volt bene hogy egy pár nap mulva meg elett volna, a' vadász kapta magát, felét meg sütötte, felét meg főzte, a' kis piczi nyulnak.	Egy vadász mondta ezt, ki egy hasas nyulat lőtt; a fiát kivette belőle, felét megsütötte, felét megfőzte, levitte a pinczébe, ráállott egy szál deszkára, úgy ette meg. (XIV.)

⁷³ MÁNDOKI László, *Moldvai magyar találós kérdések*, Janus Pannonius Múzeum évkönyve, 13, 1971, 209. Kiemelés: V. K.

⁷⁴ PAMLÉNYI Sándor, *Találós mesék*, Magyar Nyelvőr, VIII., 1879, 521. (3.), Kiemelés: V. K.

⁷⁵ Lásd a 19. századi, nyelvészeti illetve népköltési gyűjtésen alapuló szövegközlések teljes anyagát feldolgozó kötetet: *Magyar találós kérdések. 19. századi szövegek antológiája*, összeáll. VARGHA Katalin, Bp., Tinta, 2010.

azután fel vitetett egy nagy fa tetejére egy teknő földet, le tétette a galy közé, maga fel mászot a fára, alá ült a' teknőnek, ott ete meg a nyula. [77.]	
--	--

A feladványoknál más jellegű változtatásokat láthatunk, de a célja ezeknek is az „eredeti” népi szöveg helyreállítása lehetett. Formailag ez is történhetett rövidítéssel, a szükségtelennek érzett részletezés elhagyásával:

Erdőn vágják, haza hozzák; ithon szól. (kender törő.) [4.]	Mi az: erdőn vágják, itthon szól. Kendertiló. [XXI]
Nekem olyan kis hordóm volt, hogy ha le esett a padlásról, nem vólt olyan bodnár a' világon a' kí meg tudta vólna csinálni, ugy szélyel tört. (tojás.) [35.]	Nekem olyan kis hordóm volt, hogy ha leesett a padlásról, nem volt az a pintér, a ki meg tudta volna csinálni. Tojás. [XLVIII.]

Egy helyen a szórend megváltoztatása a helyes ritmus elérését/helyreállítását szolgálhatta:

Kívül fényes, belől szőrös, a' közepe igen édes. (gesztenye.) [27.]	Belől szőrös kívül fényes, A közepe igen édes. Gesztenye. (XIII.)
---	---

Ugyanezzel a céllal egy másik esetben Arany László egy távolabbi szövegváltozatra cserélte le a sutább szöveget:

'Se kint, se bent, még is a' házban van. (ablak fa.) [66.]	Kint is van. Bent is van, Mégis a házba' van. Ajtófélfá. (XVI.)
--	--

Máshol a néhány szavas kiigazítás két hasonló témájú és ritmusú szöveg egymáshoz közelítését szolgálhatta:

Erdőn vágják, meg faragják. lábat tesznek alá, lelket tesznek belé. (bölcső.) [2.]	Erdőn vágják, megfaragják, haza hozzák, lelket tesznek bele. Bölcső. (XX.)
Erdőn vágják, meg faragják, testet tesznek belé. (koporsó.) [3.]	Erdőn vágják, megfaragják, haza hozzák, testet tesznek bele. Koporsó. (XIX.)

Végül egy helyen Arany László bizonyára azért módosította a kéziratos szövegben szereplő *föld* szót *zöldre*, hogy a találós szavai alliteráljanak. Ezzel azonban nem helyreállította az eredetét, ehelyett egy logikailag hibás, az ismert párhuzamoktól elütő változat született:⁷⁶

föld a lába, zöld nadrága, furkó a feje. (zöld káposzta.) [20.]	Zöld a lába, zöld nadrága, fűrkó a feje. Káposzta. (XXXI.)
---	--

⁷⁶ A jelenleg ismert variánsokban a *földdel* tartalmilag egyező megoldások szerepelnek, pl. „Sár a' lába, zöld a' nadrágja, fűrkó a' feje, fa a' ködmenje? Káposzta.” (PHILOFENNUS [FÁBIÁN István], *A' magyar nép talányai*, Magyar Nyelvészet, II., 1857, 393); „Sáros a lába, / Zöld a dolmányja, / Fa a tarisznyája, / Kő a sapkája? Káposzta.” (KÁLMÁNY Lajos, *Találós mesék*, kb. 1875–1919, kézirat, NM EA 2798, 1.)

4. Összegzés

Bár az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményében a találósok lejegyzésében Arany Lászlónak nem volt jelentős szerepe, a kézirat alapuló kötet *Találos mesék* címet viselő fejezetének létrejöttében végzett munkája mégis figyelemre méltó. A publikálandó szövegek kiválogatása, azok elrendezése, valamint a szövegen végzett változtatások eredményeként Arany László egy stílusában egységes, a későbbi népköltési gyűjtemények tanúsága szerint a népi találósokat jól reprezentáló fejezetet hozott létre.

Kötetét Gyulai Pál ismertette a *Budapesti Szemlé*ben, elismerő kritikájával megerősítve, hogy Arany László nemcsak a népmesék, hanem a találósok közreadásában is megfelelt az Arany János Merényi-bírálatában rögzített elvárásoknak. Elsősorban az eredeti forma megőrzését dicséri Arany László találós-közlésében, helyenként szó szerint ismételve az Arany János által megfogalmazott alapelveket:

A gyűjtemény néhány találós és csali mesével végződik. [...] A gyűjtemény találós meséi szintén kitűnők. A gyűjtő híven megtartotta eredeti formájokat, a szavak és mondatok rythmusos berendezését, a hangutánzást, alliterációt, melyek mind találós meséinket, mind közmondásainkat annyira jellemzik. Valóban erre eddig kevés figyelem volt fordítva. Még az Erdélyi közmondásaiban is találunk olyakat, melyek ki vannak vetköztetve eredeti alakjokból, Merényi pedig a találós meséket nyújtogatja toldozva-foldozva.

Kellemes benyomások közt olvastuk végig a gyűjteményt, s csak azt sajnáltuk, hogy miért nem legalább is két kötet.⁷⁷

A sajtó alá rendezés során Arany László módosításai a népi találósok „eredeti” formájának kiemelését és szükség szerint helyreállítását szolgálták. Bár munkássága során nem foglalkozott a műfajhoz kapcsolódó elméleti kérdésekkel, az *Eredeti népmesék* találós-fejezete olyan fokú szerkesztői tudatosságról tanúskodik, ami a korabeli szövegközlések egyikét sem jellemezte. Ezt tükrözi a találós mesék elrendezése és a tartalmi-formai változtatások mellett a közölt szövegek összetétele is.

A 19. századi közléseknek legalább egyharmadát teszik ki a szójátékra építő tréfás kérdések, amelyek a népköltési gyűjtemények mellett a kéziratos gyűjteményekben, ponyvákban, folyóiratokban, olvasókönyvekben, szórakoztató kiadványokban egyaránt népszerűek. Arany László azonban mindössze egyetlen ide sorolható szöveget közölt.⁷⁸ Jórészt tartózkodott a kétértelmű, trágár, vagy akár illetlen szövegek közlésétől is, amelyek a szintén jelentős rétegét képezik a magyar találósoknak.⁷⁹ Mellőzte továbbá a közköltészeti jellegű szövegeket is, amelyek nemcsak a populáris olvasmányokban vagy Merényi László számos kritikával illetett kötetében, hanem például a korszak egyik legfontosabb népköltési gyűjteményében, a *Vadrózsákban*⁸⁰ is nagy számban megtalálhatók.⁸¹

⁷⁷ GYULAI Pál, *Eredeti népmesék. Összegyűjtötte Arany László* = Budapesti Szemle, 15/L., 1862, 391–392. Kiemelés V. K. Vö. ARANY János, *Eredeti népmesék, i. m.*, 339–340.

⁷⁸ „Melyik ér többet határ, huszár, kádár? 6 ár, 20 ár, vagy egy egész kád ár?” (*Az Arany család mesegyűjteménye.*, i. m., 529, 537. (XXX.))

⁷⁹ Katona Lajos ezt a magyar népköltést és annak műfajait röviden összegző lexikoncikkben is kiemeli: „IX. Találos mesék, vagyis néptalányok, melyek között külön csoportot alkotnak a népünkönél is igen számosak a trágárságokra célzók.” (KATONA [Lajos], *Magyar népköltés = A Pallas nagy lexikona*, 12. kötet, Magyar-Nemes, 1896, 60.)

⁸⁰ KRIZA János, *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*, Első kötet, Kolozsvár, Stein János erd. muz. egyleti könyvtárus bizománya, 1863.

⁸¹ Az *Eredeti népmesék*ben egyetlen találósban olvashatunk olyan szófordulatot, amely a populáris rejtveny-közlések nyelvezetére jellemző: „Úton útfélen úrfiak ugrálnak. Aki kitalálja, egye meg a füllábát.” (*Az Arany család mesegyűjteménye.*, i. m., 511. (XXIX.)), kiemelés V. K.)

Az Arany László által közölt szövegek többsége így a „valódi” találósok közé tartozik,⁸² amelyek a falusi életmódból vett tárgyat írnak le, olyan megfogalmazásban, ami szándékosan félrevezeti az olvasót. Kötetében így jóval egyöntetűbb anyagot adott közre találós meseként, mint a korabeli találós-közlések.

⁸² Vö. TAYLOR, Archer, *English Riddles from Oral Tradition*, Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1951, 1–5.